

Charakteristika projektu *Community Archaeology in Rural Environments*
- *Meeting Societal Challenges (CARE-MSoC)*
(*Komunitní archeologie ve vesnickém prostředí - vstříc sociálním výzvám*)

Výzkumný program Evropské unie Horizon 2020, JPICH – Heritage in Changing Environments

Pavel Vařeka

1. Výzkumný projekt *Community Archaeology in Rural Environments*
- *Meeting Societal Challenges*

Vesnice představují nejpočetnější sídla evropského kontinentu, která, společně se svým zemědělským zázemím, vtiskla kulturní krajině jednotlivých regionů jedinečný ráz. O formování a nejstarším vývoji dnešních vsí však dosud víme z hlediska archeologie překvapivě málo. V řadě evropských zemí jsou již desítky let předmětem soustavného badatelského zájmu zaniklé středověké vsi (ještě déle je věnována pozornost raně středověkým sídlištím položeným mimo dnešní vesnice), zatímco obydleným vesnickým sídlům, jejichž počátky můžeme ve většině oblastí hledat taktéž ve středověku, se archeologické bádání věnovalo dosud okrajově. Výzkumný projekt zaměřený na mikroregion vsi Bosau v Holštýnsku na severu Německa byl sice realizován již v 70. letech 20. století (Hinz 1977), ovšem v dalších případech dominovaly drobné záchranné akce vyvolané stavebními zásahy v historických jádrech existujících vsí, pokud byly vůbec předmětem archeologického zájmu. Ojedinělým příkladem plošného předstihového archeologického výzkumu a stavebně-historického průzkumu celé současné vesnice ohrožené těžbou uhlí je Breunsdorf v Sasku (Oexle 2002; Scholz 1998; Smolnik 2011). V Čechách probíhal v 90. let minulého století a znovu od roku 2017 probíhá obdobně koncipovaný rozsáhlý záchranný a předstihový výzkum v Libkovicích na Mostecku zubořených ze stejných důvodů (viz níže). Jedinečný informační potenciál menších záchranných výzkumů v historických jádrech žijících vsí, pokud jsou předmětem systematického vyhodnocení na velkém území, dokumentoval projekt „Village Formation“ v Holandsku (Verspay – Huijbers – Londen – Renes – Symonds 2018).

Cílem mezinárodního projektu „*Community Archaeology in Rural Environments - Meeting Societal Challenges*“ je přispět k poznání vzniku, formování a staletého vývoje současných evropských vesnických sídel a životu jejich obyvatel v minulosti, a to s důrazem na využití hmotných pramenů. Právě vesnické prostředí se dnes v celé Evropě v důsledku demografických, sociálních, hospodářských a technologických změn mimořádně rychle proměňuje. Výzkum je mezioborový a využívá kromě archeologických také širokou škálu historických pramenů (písemné, obrazové, historické mapové podklady, svědectví pamětníků), ale také metody z oblasti pomezí humanitních a technických disciplín (moderní dokumentační techniky, databázové aplikace, geografické informační systémy, digitální rekonstrukce). Souběžně probíhající výzkumy v Anglii, Čechách, Holandsku a Polsku nabízejí srovnání výsledků v různých částech Evropy s odlišným historickým vývojem. Projekt je koncipován jako **komunitní** a jeho ojedinělým přístupem je využití potenciálního zájmu místních obyvatel o historii své obce. Dobrovolníci jsou pod vedením archeologů zapojeni přímo do archeologického výzkumu, který je realizován prostřednictvím malých sond přímo v intravilánu vesnice, a to na přístupných (nezastavěných) plochách; ideálně v místech, kde se plánuje stavební činnost nebo např. výsadba stromů. Tyto terénní zásahy často unikají standardním mechanismům monitorování podnětů k záchranným akcím a sondáže tak získávají charakter předstihového záchranného výzkumu. Dobrovolníci se podílejí také na zpracování archeologického výzkumu (ošetření nálezů v „polní“ laboratoři v místě) a jeho výsledky jsou v obci prezentovány formou přednášek, výstav a publikací. Kromě vědeckého poznání tak projekt přispívá k populárně-naučné činnosti zaměřené na archeologii a regionální historii, a to s důrazem na hmotné (hmatatelné) prameny získané přímo v dané lokalitě. Zájemci tím získávají nejen nové znalosti, ale prohlubují také svůj vztah k historickému dědictví a posilují lokální patriotismus. Výsledkem může být nejen porozumění archeologickým a historickým památkám a smyslu jejich ochrany, ale také zvýšení turistického zájmu o zkoumanou lokalitu na základě vhodně prezentovaných výsledků výzkumu (informační tabule, publikace, internetové zdroje).

Projekt zahrnuje také sociologický výzkum zaměřený na mapování povědomí současných vesnických komunit o lokální historii a památkách a po jeho ukončení je sledován vliv projektu na vnímání historického dědictví a další možné sociální impakty v souvislosti s realizovanými výzkumnými a popularizačními aktivitami v obci. V celé Evropě jsou venkovské komunity

vystaveny demografickými, ekonomickými a technologickým změnám. Na jedné straně se mladí lidé stěhují do měst a vesnice tak stárnou, na druhé straně, zejm. v dostupné vzdálenosti od velkých měst, se mladé rodiny stěhují z městského prostředí do vesnic, kde ovšem postrádají tradiční sociální vazby a vztah k místu. V řadě evropských zemí přicházejí do vesnic také přistěhovalci ze zcela odlišného kulturního a sociálního prostředí, nezřídka i z jiných kontinentů. Digitální komunikace a sociální sítě omezují přímou, osobní komunikaci mezi lidmi, finanční podpora komunitních aktivit (např. spolkové činnosti) je omezována, stejně jako prostředky na podporu místní veřejné dopravy a lidé na venkově se tak dostávají do sociální izolace se všemi souvisejícími negativními jevy. Tyto změny mají zásadní vliv na způsob života a vztahy lidí ve vesnicích ve všech členských státech EU.

Přístup britského týmu pod vedením Prof. Carenzy Lewis a za podpory „English Heritage“, spočívající v zapojení lokálních komunit do archeologického výzkumu míst, v nichž žijí, přispěl k řešení celé řady problémů spojených s těmito společenskými výzvami („*community test pit excavations*“ - TPE).¹ Dobrovolníci se účastní archeologického odkryvu realizovaného prostřednictvím sond o velikosti 1x1 m („test pits“) položených na vybraných místech zkoumaných vsí tak, aby poskytly reprezentativní vzorek historického nadloží. Na základě dokumentovaných archeologických situací, nálezů artefaktů a v kombinaci se svědectvím dalších historických pramenů (zejm. písemné prameny, historické mapové podklady a studium stavebního prostředí) je možné rekonstruovat historický vývoj vesnických sídel, které stály obvykle stranou soustavného archeologického zájmu. Kromě poznání formování a vývoje více než 100 historických vesnických sídel v Anglii přispěl podle výsledků sociologických průzkumů tento program také k vytvoření **sociálního kapitálu, ke zvýšení soudržnosti místních komunit a k obohacení života obyvatel vesnic** (např. Lewis 2005; 2006; 2007a; 2007b; 2010; 2014; 2015; 2016). V rámci projektu CARE-MSoC je tento přístup aplikován s využitím vytvořené univerzitní výzkumné sítě v dalších evropských zemích (Česká republika, Holandsko, Polsko) a výsledky tak bude možno komparovat v oblastech s odlišným historickým vývojem a různými (nezřídka kontrastními) sociálními a hospodářskými podmínkami v současném vesnickém prostředí.

¹ Lze volně přeložit jako terénní archeologický výzkum současných vesnic prostřednictvím malých sond (1 x 1 m), který pod vedením profesionálních archeologů provádějí místní obyvatelé – dobrovolníci.

V České republice se v rámci projektu CARE-MSoC výzkumný tým Katedry archeologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni v první etapě (2019-2020) zaměřil na vesnická sídla Myslinka (okr. Plzeň - sever), Podhradí (okr. Chrudim) a Vanovice (okr. Blansko).

2. Archeologický výzkum existujících vsí středověkého původu v Čechách a na Moravě

Přestože mají záchranné archeologické akce v intravilánech existujících vesnic středověkého původu v Čechách a na Moravě dlouhou tradici, nestaly se dosud předmětem badatelsky orientovaného výzkumného programu. Pravděpodobně nejstarší takový výzkum na našem území se uskutečnil ve Struhách na Nymbursku již v roce 1960, kde byl při výstavbě zachycen spáleništní zánikový horizont řazený do 16. - počátku 17. století (Nechvátal 1966). I v celoevropském kontextu se jedná o jeden z prvních archeologických výzkumů zaměřených na žijící vesnické sídlo. V 70. a 80. letech minulého století záchranných výzkumů v jádrech vsí postupně přibývá, obvykle však představují nahodilé akce závisující na dostupnosti informací o stavebních aktivitách na vesnicích a zájmu regionálně příslušných archeologů. Větší koncentrace takto zaměřených výzkumných aktivit nacházíme v oblastech s rozsáhlou výstavbou zasahující a postupně likvidující historické vsi, jako je nejbližší okolí Prahy (obce pohlcené „Velkou Prahou“; Huml 1982) nebo Mostecko, kde tři desítky obcí padly za oběť těžbě uhlí (Klápště 1994, 27-90). Zásadní význam pro porozumění dlouhodobé kontinuity vesnických sídel mělo odhalení nejstarší dochované vrstvy vesnické architektury ze sklonku středověku a časného novověku (např. Škabrada 1977; 1987; Škabrada - Smetánka 1974).

Sociální a ekonomická transformace od počátku 90. let vyvolala rozsáhlou stavební činnost, která vedle měst postupně zasáhla také venkov. Reakcí na rostoucí potřebu záchranné archeologie ve vesnickém prostředí byl projekt archeologického výzkumu současných vesnic středověkého původu, který vymezil teoretický a metodologický rámec, hlavní výzkumná témata a přinesl také první hodnocení výsledků (Nováček - Vařeka 1996; 1997). Řada zkoumaných vesnických lokalit prokázala klíčový význam archeologických pramenů pro rekonstrukci středověkého a časně novověkého vývoje vesnických sídel, jednotlivých usedlostí i venkovských domů (např. Dohnal - Korený - Koucký - Procházka - Šamata 2001; Dohnal - Vařeka 1997; Meduna - Kypta - Šulc -

Matějtek 2001; Militký - Vařeka 1997; Nováček 1997; Vařeka 2013; Vařeka - Kostrouch - Kočár - Sůvová 2010). Současně se výrazně zvýšil počet identifikovaných a dokumentovaných nejstarších dochovaných staveb datovaných do konce 15. - 17. století a v některých případech byly v rámci komplexních archeologických a stavebně-historických projektů zkoumány jak stojící stavby, tak archeologické situace dokládající starší vývojové fáze (např. Anderle - Ježek - Zavřel 2000; Foud - Karel 1998; Kovář - Kypta - Šulc 2014; Kypta - Pešta - Šulc - Veselý 2008; Krásný - Kypta - Šulc 2005; Kypta - Šulc 2003; 2004; 2005; 2007; 2007; Kypta - Šulc - Veselý 2005; Syrová - Syrový 1992; Škabrada 2003; Šnejd - Hansová 2008). V Libkovicích (okres Most) je od roku 1991 prováděn předstihový záchranný výzkum zaměřený na vesnici středověkého původu, která byla v 90. letech 20. století z důvodu plánované těžby uhlí zbořena. Zjišťovací sondáže byly realizovány v letech 1991-1999 (Vařeka - Nováček 1996; 1997; Vařeka 2001) a navazující plošný záchranný výzkum probíhá od roku 2017 (Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech ve spolupráci s Katedrou archeologie FF ZČU v Plzni). Výzkumný projekt vychází z dřívějších záchranných aktivit zaměřených na historická jádra vesnic v hnědouhelné pánvi (Klápště 1994, 27-90) a zaměřuje se na řadu témat, jako jsou proměny raně středověkého sídliště, formování nukleované vsi a její vývoj v pozdním středověku a časném novověku, farní kostel a hřbitov (Vařeka 2001, 86; Vařeka, v tisku). V současné době je projekt Libkovic důležitým referenčním vzorkem pro studium existujících vsí středověkého původu v českých zemích i v zahraničí. Dosud se v České republice uskutečnily záchranné archeologické akce ve více než dvou tisících žijících vsích, avšak jen velmi malá část těchto výzkumů byla plně zpracována a vyhodnocena (za informaci děkuji D. Novákovi z Archeologického ústavu AV ČR Praha, v.v.i.).

Literatura:

Anderle, J. - Ježek, M. - Zavřel, P. 2000: Průzkum selské usedlosti čp. 2 v Sakách na Slánsku - Durchforschungsergebnisse vom Bauernsitz Konskr.-Nr. 2 in Saky, Průzkumy památek 7/1, 43-67.

Dohnal, M. - Korený, R. - Koucký, K. - Procházka, L. - Šamata, J. 2001: Obděnice čp. 4 (okr. Příbram). Dějiny usedlosti ve světle etnografických, archeologických, písemných a paleozoologických pramenů - No 4, Obděnice (Příbram district). The history of a homestead in the light of ethnographic,

archaeological, written and palaeozoological sources, *Archeologie ve středních Čechách* 5, 721-738.

Dohnal, M. - Vařeka, P. 1997: Výzkum novověké vesnické usedlosti v Srlíně (okr. Písek) - svědectví archeologických a písemných pramenů - Research of the postmedieval farm in Srlín (distr. of Písek) - archaeological and documentary evidence, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 10, 1997, 84 - 106.

Foud, K. - Karel, T. 1998: Lidová architektura - město Plzeň. Plzeň.

Hinz, H. (ed.) 1977: Bosau. Untersuchungen einer Siedlungskammer in Ostholstein II. Neumünster.

Huml, V. 1982: K archeologickému výzkumu agrárního zázemí Prahy (Litochleby, Horní Počernice a Ovenec-Bubeneč) - Zur archäologischen Untersuchung des landwirtschaftlichen Hinterlands von Praha (Prag) - Litochleby, Horní Počernice und Ovenec-Bubeneč, *Archaeologia historica* 7, 211-224.

Klápště, J. 1994: Paměť krajiny středověkého Mostecka. Most.

Kovář, D. - Kypta, J. - Šulc, J. 2014: Architektura jako výraz sociálního vzestupu. Příklady z venkovského prostředí sklonku středověku a počátku novověku, *Průzkumy památek* 21/2, 3-20.

Krásný, F. - Kypta, J. - Šulc, J. 2005: Pozdně gotické nálezy ve venkovských usedlostech v Čisté u Mladé Boleslavi - Spätgotische Funde in ländlichen Anwesen in Čistá bei Mladá Boleslav, *Archeologie ve středních Čechách* 9, 643-652.

Kypta, J. - Pešta, J. - Šulc, J. - Veselý, J. 2008: Dějiny a stavební podoba renesančního mlýna v městečku Lázeň Toušeň, *Průzkumy památek* 15/1, 71-88.

Kypta, J. - Šulc, J. 2003: Poznámky ke stavební podobě vesnic středního Polabí v předbělohorském období (Usedlost s renesanční bránou v Podolance), *Památky středních Čech* 17/1, 25-32.

Kypta, J. - Šulc, J. 2004: K formám pronikání slohových výtvarných prvků do prostředí venkovské usedlosti (Pozdně gotické brány v Jenštejně a Dřevčicích), *Památky středních Čech* 18/1, 25-39.

Kypta, J. - Šulc, J. 2005: Pozdně gotické slohové prvky v architektuře venkovských usedlostí v Záluží u Čelákovic, *Památky středních Čech* 19/1, 46-53.

Kypta, J. - Šulc 2006: Kachle ze dvora Votelež u Kouřimi. Ke kultuře bydlení v hospodářském dvoře na přelomu středověku a raného novověku, *Památky středních Čech* 20, 3-29.

- Kypta, J. - Šulc, J. 2007: Renesanční brány venkovských usedlostí ve Skalsku a Nosálově, In: *Confluens. Sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka* 6. Mělník, 15-29.
- Kypta, J. - Šulc, J. - Veselý, J. 2005: Pozdně gotické kamenické prvky ve venkovských usedlostech na Nymbursku. *Průzkumy vybraných usedlostí v lokalitách Vykáň, Černíky a Kounice, Průzkumy památek* 12/2, 97-120.
- Lewis, C. 2005: Test pit excavation within occupied settlements in East Anglia n 2005, *MSRG Annual Report* 20, 9-18.
- Lewis, C. 2006: Test pit excavation within occupied settlements in East Anglia in 2006, *MSRG Annual Report* 21, 37-44.
- Lewis, C. 2007a: Test pit excavation within occupied settlements in East Anglia in 2007, *MSRG Annual Report* 22, 37-44.
- Lewis, C. 2007b: New Avenues for the Investigation of Currently Occupied Medieval Rural Settlement - Preliminary Observations from the Higher Education Field Academy, *Medieval Archaeology* 51, 31-161.
- Lewis, C. 2010: Exploring black holes: recent investigations in currently occupied rural settlements in eastern England, In: N. Higham & M. Ryan (eds.), *The Landscape Archaeology of Anglo-Saxon England*. Woodbridge, 83-105, Boydell & Brewer.
- Lewis, C. 2014: The Power of Pits: Archaeology, outreach and research in living landscapes, In: K. Boyle, R. Rabett and C. Hunt (eds), *Living in the Landscape*. Cambridge, 321-338, McDonald Institute for Archaeological Research Monograph.
- Lewis, C. 2015: Archaeological Excavation and Deep Mapping in Historic Rural Communities, *Humanities* 2015/4, 393-417.
- Lewis, C. 2016: Disaster Recovery? - New archaeological evidence from eastern England for the impact of the 'calamitous' 14th century, *Antiquity* 90/351, 777-797.
- Meduna, P. - Kypta, J. - Šulc, J. - Matějka, M. 2001: Vidim a Daminěves. Poznámky k vývoji středověké a novověké vesnice - Vidim and Daminěves, notes on the development of Medieval and Early Modern villages, *Archeologie ve středních Čechách* 5, 689-720.
- Militký, J. - Vařeka, P. 1997: Češnovice: Archeologický výzkum středověké a novověké vesnice na Českobudějovicku I -. Pozdně středověký dům v usedlosti čp. 13 - Archaeological research of the present-day village of the medieval origin I. The late medieval house within the farm No. 13, *Archeologické výzkumy v*

jižních Čechách 10, 1997, 58-79.

Nechvátal, B. 1966: Záchranná akce ve Struhách u Nymburka - Die Rettungsgrabungen in Struhy bei Nymburk, Archeologické rozhledy 18, 203-207.

Nováček, K. 1997: Příklad interpretace historického vývoje mikroreliefu: Bdeněves u Plzně - An example of the interpretation of historical development of the micro-relief: Bdeněves near Plzeň, Archeologické rozhledy 49, 495-503.

Nováček, K. - Vařeka, P. 1996: Archaeological research of present - day villages of a medieval origin in Bohemia, Ruralia I, Památky archeologické - Supplementum 5, 1996, 314-316.

Nováček, K. - Vařeka, P. 1997: Archeologický výzkum žijících vesnic středověkého původu v Čechách - Archaeological research of present-day villages of a medieval origin in Bohemia, Archeologie ve středních Čechách 1, 429-444.

Oexle, J. (Ed.) 2002: Kirche und Friedhof von Breunsdorf. Beiträge zur Sakralarchitektur und zum Totenbrauchtum in einem Dorf südlich von Leipzig. Breunsdorf 2. Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie mit Landesmuseum für Vorgeschichte 35. Dresden.

Scholz, A. 1998: Siedlungsetwicklung und Baugeschichte bäuerliche Gehöfte in Breunsdorf. Entwicklung einer ländlichen Siedlung im Leipziger Südraum vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Breunsdorf 1. Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie mit Landesmuseum für Vorgeschichte 27. Dresden.

Smolnik, R. (Ed.) 2011: Breunsdorf - ein verschwundenes Dorf im westsächsischen Braunkohlenrevier. Archäologischer Befund und schriftliche Überlieferung. Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie mit Landesmuseum für Vorgeschichte 56. Dresden.

Syrová, Z. - Syrový, J. 1992: Od poslední (?) jizby k první (?) světnici (na Vysočině), In: Škabrada, J. (ed.), Vesnický dům v 16. a 17. století. Praha, 111-131.

Škabrada, J. 1977: Význam domu čp. 22 z Živohoště pro poznání vývoje obytné místnosti pozdního středověku, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 18, 175-203.

Škabrada, J. 1987: Poznámky k pokračujícímu průzkumu domu čp. 2 v Lučici (Ke vzniku středověkého domu s trojdílným půdorysem) - Bemerkungen zur fortschreitenden Untersuchung des Hauses K.-Nr. 2 in Lučice, Archaeologia historica 12, 203-213.

- Škabrada, J. 2003: Lidové stavby. Architektura českého venkova. Praha.
- Škabrada, J. - Smetánka, Z. 1974: Architektura zemědělských usedlostí pozdního středověku v Čechách - Die Architektur des spätmittelalterlichen Bauernhofs in Böhmen (Ein Beitrag zur Kenntnis der materiellen Kultur des mittelalterlichen Dorfs), Archeologické rozhledy 26, 236-270.
- Šnejd, D. - Hansová, J. 2008: Nález středověkého špýcharového domu v usedlosti čp. 6 v Záluží na Českokrumlovsku, Památky jižních Čech 22/1, 66-76.
- Vařeka, P. 2001: Proměny sídlištní struktury v mikroregionu Libkovic okr. Most - Settlement structure transformation of the Libkovice microregion. A preliminary report, In: J. K. Kozłowski - E. Neustupný (eds.), Archeologia przestrzeni. Metody i wyniki badań struktur osadniczych w dorzeczach górnej Łaby i Wisły. Kraków, 85-94.
- Vařeka, P. 2013: Příspěvek k podobě vesnického domu ze sklonku středověku na Českobudějovicku. Soubor mazanic s otisky konstrukcí z Češnovic, Archeologické výzkumy v jižních Čechách - Ein Beitrag zur Form des spätmittelalterlichen Dorfhauses im Gebiet von České Budějovice, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 26, 207-236.
- Vařeka, v tisku: Archaeology of the St. Nicholas Church in demolished village of Libkovice (Liquitz) - excavations in 1995-1996 (North Bohemian Brown Coal Mining Area). A contribution to the research of medieval village churches in Bohemia, Archaeologia historica 45.
- Vařeka, P. - Kostrouch, F. - Kočár, P. - Sůvová, Z. 2010: Příspěvek ke studiu žijících vsí středověkého původu. Pozůstatky zástavby z pozdního středověku na parcele č.p. 121 v Mikulčicích - A contribution to research on deserted villages of Medieval origin. The remains of Late Medieval buildings on house plot no. 121 in Mikulčice, Přehled výzkumů 51, 249-265.
- Verspay, J. P. W. - Huijbers, A. M. J. H. - Londen, H. van - Renes, J. - Symonds, J. 2018: Village formation in the Netherlands during the Middle Ages (AD 800 - 1600). An assesment of recent excavations and a path to progress. Amersfoort.